

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 18

ISSN 1303-5231

**DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : IX

SAYI : 1

DIYARBAKIR - 2007

MİMARİ ESERLERE NAKŞEDİLEN HADİSLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study of the Prophetic Sayings Inscribed on Architectural Buildings

Hüseyin HANSU*

Abstract

Early Ottoman architecture is famous for its epigraphy, calligraphy and writings. Inscribed on what are considered to be fine architectural buildings, in both form and content, almost all of these texts are prophetic sayings. Conveying the message of the Prophet in a concise form, these sayings have become part of the culture of the Islamic community over the course of time. This article is a study of the content of these sayings which have acquired monumental status in the world of art and architecture and given the Islamic culture and civilization its soul and meaning.

Key Words: Hadith, Islamic art, Islamic architecture, Otoman architecture, Calligraphy, epigraphy.

Giriş

Hız. Peygamber (s.) 'in Sünnet'i ve onun yazıya geçmiş şekli olan Hadis, tarih boyunca her alanda Müslüman'ın hayatına yön vermiş, onun için bir hayat kaynağı, bir yol gösterici ve bir model olmuştur.

Müslüman'ın ibadet, ahlak ve davranışlarına yön veren bir hayat kaynağı olmasının yanı sıra Sünnet, aynı zamanda İslam medeniyetine ilham veren manevi bir kültür hazinesidir. Bu yüzden farklı kültürlerle sahip olan ve mekân itibariyle de birbirinden çok uzak olan Müslüman milletler, ortak ahlaki değerlere sahiptirler. Onların inanç ve davranışlarında, helal ve haram telakkilerinde, örflerinde ve olaylara bakışlarında, ciddi bir yakınlık vardır.

Geçmişte olduğu gibi bugün de Müslümanlar arasında ortak bir değerler manzumesinden ve homojen bir kültürden söz edilebilir. Farklı kavimlere, kültürlerle ve coğrafyalara mensup olmalarına rağmen, Müslümanlar arasında müşterek kimlik oluşmasını sağlayan, asgari bir kültür ve yaşam biçimi oluşturan büyük ölçüde Rasulullah'ın Sünneti'dir.² Mekke ve Medine'deki bir Müslüman'la uzak Asya'da yaşayan bir Müslüman arasındaki bu inanç ve kültür birliği, oryantalistlerin de gözünden kaçmamıştır. Alman oryantalist J. Fück

*¹ Yrd. Doç Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Kemal Sandıkcı, "İslam Ahlak Öğretisinin Temel Dayanağı Olarak Sünnet", s. 52, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu* içinde Ankara: TDV Yayınları 2003.

(1894/1974) gerek tarihte gerekse günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasındaki kültür birliği, ortak zihni tutum ve hayat tarzını sağlayan yegâne şeyin Hz. Peygamber'in sünneti olduğu tespitinde bulunmuştur.³

İslam toplumlarının hayat pınarı olan Hz. Peygamber'in sünnetini yaymak, onun mesajlarını bütün insanlara ulaştırmak, farklı kültür ve medeniyetlere sahip halkları sünnet kültürüyle yoğurmak tarih boyunca Müslümanların en temel uğraşlarından biri oldu. Sünnetin ilk muhatapları olan sahabe onu titizlikle takip etti. Aynı hassasiyet, ikinci Müslüman nesil olan Tabiun'da da devam etti. Hz. Peygamberin öğretileri ve yaşantısı insanlara tebliğ edilmek için, hafızadan hafızaya nakledildi, vaaz, sohbet ve hutbelere konu oldu, bizatihi yaşanarak canlı bir şekilde hayata aktarıldı. İlk iki nesilden sonra sözlü iletişim vasıtalarına ilave olarak yazı da sünnetin tebliğ için yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. İlk yazılı eserlerin hadis alanında verilmiş olması bu arayışın bir sonucu olarak görülmelidir. Hatta birer sanat şaheseri olan Hüsn-i Hat levhalarını yazan sanatçının titizliği, biraz da yazdığı metnin hadis olmasından kaynaklanmıştır.

Sünnet kültürünün hem sözlü hem de yazılı vasıtalarla geniş halk kitlelerine aktarıldığı mekanların en başta geleni camiler olmuştur. Esasında ibadet etmek için kurulan bu kutsal mabetler, Müslümanların sünnet kültürüyle yoğrulduğu bir okul vazifesini görmüşlerdir. Sosyal hayattaki bu merkezi konumları yüzünden İslam mimarisinin sembolü olan camiler, şehirlerin en merkezi ve en uğrak yerlerinde inşa edilmişlerdir. Şehir adeta cami merkezli olarak halka halka genişlemiştir. En önemli Müslüman şehirleri mabetleri ile tanınmıştır. Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul camileriyle anlam kazanmış şehirlerdir. Camiler sadece coğrafi konum olarak değil, kültürel ve sosyal olarak da hayatın merkezinde yer almışlardır. Sosyal ve siyasal meseleler, eğitim, öğretim ve kültürel faaliyetler, hatta ticari ve hukuki meseleler bile camide çözüldü. Bu yüzden camiler, etrafındaki kütüphane, şadırvan, tekke, imaret, türbe, medrese, mektep gibi çeşitli yapılarla hayatın merkezinde yer alan birer külliye niteliğinde olmuştur.⁴ Zamanla bu özelliklerinin bir kısmını yitirseler de camiler hala halkın en sık uğradığı mekânlardır.

Hadis ve sünnet bir yandan Cami minberlerinde, hutbelerde ve ders halkalarında anlatılırken, aynı zamanda okundukları mekanların duvarlarını, çinileri-

³ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Şevk Eden Temel Faktörler", *İslamiyat Dergisi*, III (2000), Sy.1, s. 23-24.

⁴ Kuşkusuz camilerin eğitim ve kültür hayatımızdaki yeri konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Cami mimarisi ve sosyo-kültürel hayattaki yeri hakkında yapılmış çalışmalar hakkında bkz. *DİA*, "Cami" maddesi, C. VII, İstanbul 1993.

ni, levhalarını da süslemiştir. Ayetlerin yanı sıra çoğunlukla Hz. Peygamber'in hadislerinden oluşan bu yazılar,⁵ aynı zamanda kitabet açısından ince bir sanatın ürünüdürler. Bunlar portal, eyvan, harim duvarlarına, kubbe eteklerine, pencere kapak ve alçılıklarına da uzun kuşaklar halinde ve değişik malzeme üzerine farklı hatlarla işlenmişlerdir.⁶

Hadis ve sünnet böylece edebiyat, sanat ve mimari eserlerine ruh vermiş, hat sanatının en güzel örneklerine konu olmuştur. Hadis yazımıyla gelişen yazı sanatı zamanla İslam mimari eserlerinin vazgeçilmez bir özelliği haline gelmiş, özellikle bu geleneğin yaygın olduğu Osmanlı cami mimarisinde zirveye çıkmıştır. Yazılar, mimari yapıda kolayca görülebilecek bir yüzeye nakşedilmiştir.⁷ Camilerde iç mekânlarda mihrab duvarı ile kubbe geçiş alanlarında yer alırken, diğer yapıların ana giriş kapılarının üzerinde kitabelik denilen kapı alınlarındaki yüzeyde yer almakta, çeşme ve sebil gibi yapıların ön cephelelerinde bulunmaktadırlar.

Hadis metinlerinin en çok yer aldığı mimari eserler doğal olarak camiler olmakla birlikte medreseler ve türbeler de hadislerin yoğun olarak kullanıldığı yapılardandır. Ancak açıkça hadisin damgasını taşımasa da kütüphane, şadırvan, imaret, medrese, mektep han, çeşme köprü gibi yapıların, hadisin ruhunu taşıyan eserler olduğu aşikârdır.

Divriği Kale Camii (576/1180) hadis yazılmış en eski mimari eser olarak tespit edilmiştir.⁸ Sultan Çelebi Mehmet tarafından 822/1419 yılında yaptırılan Bursa Yeşil camii⁹ ile Beylikler Devri önemli mimari eserlerinden sayılan Birgi Ulu Cami (712/1312) hadis metinlerinin en yoğun olarak kullanıldığı camilerdir.¹⁰ Yeşil türbe, Edirne ve Amasya Sultan II. Beyazıt camileri, Topkapı Sarayı'na Fatih medreselerinden getirilen ahşap kapılar, Edirne Üç Şerefeli

⁵ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 470

⁶ Mimari eserlerde yer alan hadisler, genellikle celi sülüsle yazılmıştır. Makili, tezyini, kufi, muhakkak ve celi sülüs yazıları da kullanılmış olmakla beraber, uzaktan görülebilmek ve okunabilme ihtiyacından dolayı sayılan yazı türleri de genellikle celi tarzda formüle edilmiştir. Çünkü farklı malzeme türlerine ve değişik kompozisyon oluşturmaya en uygun yazı türü budur. El ve kalemle yazılabildiği, harflerin form terkibi, ahengi ve gelişimi rahatlıkla takip edilebildiği için, yapıların inşa kitabeleri ile pencere alınlıkları, eyvanları, kubbeleri ve mihraplarındaki ayet hadis ve dua cümleleri genellikle bu yazı türü kullanılmıştır. Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 458

⁷ Burhanettin Güneş, *Van gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*, YYÜ SBE yayınlanmamış doktora tezi Van 2003, s. 225.

⁸ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 18

⁹ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 135

¹⁰ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 14-15. Birgi Camii'nde 25, Bursa Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'de 40'a yakın hadis olduğu tespit edilmiştir. Yardım, *age*, s. 282.

Camii, Edirne Eski Camii, Amasya Beyazıt Paşa Camii, Divriği Ulu Cami gibi yapılar da hadis metinlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı camilerdir.¹¹ Bunların dışında yapı türüne göre bir veya iki hadis ihtiva eden camiler de vardır.¹²

Bu makale, Beylikler dönemi ile Osmanlı döneminde mimari eserlerin mermer ve taşlarına kazınan hadislerin muhtevası, kaynakları ve Müslüman kültürünün oluşumundaki rolü üzerine kısa bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.¹³

1. Mabetlerde Anıtlaşan Hadisler

İslam'a göre bir insanın ahiret hayatına hazırlık için yaptığı ameller onun ölümüyle sona erer. Ancak üç kişinin sevabı ölümünden sonra da işlemeye devam eder. Bu üç kişinin durumu Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle ifade edilmiştir:

“İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir. Sadaka-i cariye (kamu yararı için verilen, sevabı devamlı olan sadaka) faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.”¹⁴

Hadiste ölümünden sonra da sevabı devam ettiği belirtilen birinci kişi, sadaka-i cariye denilen insanlığa faydası devamlı olan bir eser bırakan kimsedir. İnsanlar bu eserden faydalandığı sürece kişinin amel defterine bunun karşılığı olan sevap işlemeye devam edecektir. İslam tarihi boyunca ibadethaneler, eğitim kurumları, kütüphaneler, imarethaneler gibi kurumların inşa edilmesinde bu anlayışın büyük bir etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hadisin ikinci kısmında ise insanın ilim konusundaki faaliyetlerinin ölümsüz olduğu belirtilmiştir. Hadiste geçen “faydalanılan ilim” ifadesinden ilim öğrenme, ilim adamı yetiştirme, bilimsel eser yazma, ilmi faaliyetleri destekleme konusundaki her türlü çabayı anlamak mümkündür. Böyle bir faaliyette bulunmuş olan kimsenin de sevap defteri ölümünden sonra kapanmayacaktır.

¹¹ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 18.

¹² Anadolunun bütün şehirleri ve bunlara bağlı tarihi yerlerin kitabelerindeki hadislerin tespiti için Ali Yardım tarafından 1983–1989 tarihleri arasında yürütülen bir proje çalışması bitirilememiştir. Bkz. Yardım, *Alanya Kitabeleri*, s. 24.

¹³ Bu hadislerin tespitinde yararlandığımız eserler şunlardır: Abdulhamid Tüfekçioğlu, *Erken dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001; Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları 2002; Ebu Abdullah Muhammed b. Selame el-Kuzai, *Şihabu'l-Ahbar*, terc. Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınevi 1999. Bu yazıyı hazırlamamdaki katkılarından dolayı sayın Abdulhamit Tüfekçioğlu'na teşekkür ederim.

¹⁴ Muslim, Ebu'l-Huseyn el-Haccac, *es-Sahih*, thk. M. Fuad Abdulkaki, (ofset bs.) İstanbul: Çağrı Yayınları 1981, Vasiyye, 14. Bu hadis Amasya Beyazıt Paşa Camii ahşap kapı üzerine nakşedilmiştir. Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 117.

Sevabı ölümünden sonra da devam eden üçüncü kişi ise salih evlat yetiştiren kimsedir. Hadisin bu kısmında insanlar, eğitilmiş ve salih nesiller yetiştirmeye teşvik edilmiş ve bu görev toplumun bütün fertlerine yüklenmiştir. İyi insan yetiştiren ve bunun için çaba gösteren bu kimselerin de sevap defterinin kapanmayacağı belirtilmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, insanların yararlandığı sosyal kurumlar oluşturmak, insanlığın yararına olan bilimsel çalışmalar yapmak ve bunları insanlığın faydasına kullanacak olan eğitilmiş nesiller yetiştirmek hadiste veciz bir şekilde ifade edilip teşvik edilmiştir. İslam toplumunda ortaya çıkan ve bu yazıda bir kısmına değinilen kurumların çoğunun bu hadiste dile getirilen bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kuşkusuz mimari ve diğer sanat eserlerini yapma fikri sadece yukarıdaki hadisle sınırlı değildir. Cami kitabelerinde en çok tekrar edilen ve mescit inşa eden kişiye cennette bir köşk verileceğini müjdeleyen şu hadisin de İslam dünyasında yapılan camilerin temel fikrini oluşturduğunu söylemek mümkündür:

“Her kim Allah'ın rızasını talep ederek bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin mislini bina eder.»¹⁵

Bunlara ilave olarak “Allah'a en sevimli gelen mekanlar mescitlerdir.”¹⁶ ; “Bağırtlak kuşu yuvası kadar da olsa, Allah için bir mescit yapan kimseye, Allah da cennette bir ev yapar”¹⁷ hadislerini de Müslümanları cami yapmaya teşvik eden rivayetlerden saymak mümkündür.¹⁸

الإحسان بتمامه ، المعروف بالتمام ، şeklinde meşhur olan¹⁹ “İyilik, iyiliğin tamamlanmasıylaadır”, “İhsan, tam yapılıncaya ihsan olur” ifadeleri de başlanan bir hayrın tamamlanmasını ifade eder. Cami kitabelerine sıkça kazanmış olması²⁰, muhtemelen yapımına başlanan bir caminin bitirilmesini teşvik babında zikredilmiştir. Adı geçen rivayetler hadis kaynaklarında bu şekliyle geçmese de bunların Taberani'deki,

« استتمام المعروف أفضل من ابتدائه »

¹⁵ Muslim, Zühd ve Rekâik, 43

¹⁶ Lafiz değişikliği ile Muslim, Kitabu'l-Mesacid ve mevaiddi's-salat, 52; Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 23 4.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1982, I, 241; Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 109.

¹⁸ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 49, 73, 276.

¹⁹ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafa ve muzilu'l-ilbas amme's-tehera mine'l-ehadisi ala elsineti'n-nasi*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi 1351, I, 125.

²⁰ Mesela bkz. Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 136, 150, 174.

“İyiliği tamamlamak, iyiliğe başlamaktan daha hayırlıdır”²¹ rivayetinin kısaltılmış hali olması muhtemeldir. Rivayet zayıf kabul edilmişse de,²² “işlevseliği” nedeniyle halk arasında meşhur olmuş görünmektedir.

Mimari eserlerin yapımında, hayra teşvik eden şu hadislerin de etkili olduğunu ve bu amaçla sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür:

“Her kim bir hayra delâlet ederse ona da hayrı yapanın eciri kadar ecir verilir.”²³

“İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.”²⁴

Aclûnî’ye göre bu sonuncusu hadis olarak sabit değilse de manası doğru olan güzel bir sözdür.²⁵ Aynı sözün Edirne Sultan II. Beyazıd Camii’nde (893/1487) olduğu gibi, bazen “insanların en zararlısı da insanlara zarar verendir” diye bir eklemeye birlikte zikredildiği görülür.²⁶ Esas olarak toplumsal yardımlaşma duygularını geliştirmeyi teşvik eden sadaka hadislerinin, mimari eserlerin yapımını da teşvik ettiği ve bu amaçla kullanıldığı söylenebilir.

Mimari esere işlenen hadisler sadece o eseri yapmayı teşvik eden rivayetlerle sınırlı değildir. Camilerdeki hadislerin seçiminde namaz kılmanın önemi, abdest, dua, sadaka verme gibi insanları ibadete ve iyiliğe teşvik eden, kötülüklerden uzaklaşmayı öğütleyen mesajları içeren çok çeşitli hadislerin seçildiği görülmektedir:

Edirne Eski Camii’ne işlenen ve²⁷ camiye devam etmenin imanın bir işareti olduğunu ifade eden şu hadis, mümin cami ilişkisini tasvir etmektedir:

“Birinin mescide devam etmeyi adet edindiğini gördüğünüzde onun imanına şahitlik ediniz.”²⁸

Mescitleri temiz tutmak gerektiği, onları kirletmenin günah olduğu bir hadiste şöyle ifade edilmiştir:

“Mescide tükürmek günahtır. Kefareti de onu temizlemektir.”²⁹

Bursa Ulu Camide hadis olarak gösterilen şu söz³⁰ ise, müminin camiye olan yakınlık ve sevgisini güzel bir şekilde açıklamaktadır:

²¹ Taberanî, *el-Mu’cemu’s-Sağir*, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye ts., I, 155.; Yardım, *Şihabu’l-Ahbar Tercümesi*, s. 229.

²² Aclûnî, I, 125.

²³ Muslim, İmare, 133.

²⁴ Taberani, *el-Mu’cemu’s-Sağir*, II, 35; Yardım, *Şihabu’l-Ahbar Tercümesi*, s. 225.

²⁵ Aclûnî, I, 393.

²⁶ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 384

²⁷ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 112.

²⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981, Mesâcid, 19.

²⁹ Buhari, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, İstanbul: Meketebetu’l-İslamiyye ts., Salat, 37.

“Camideki mümin sudaki balık gibidir, Camideki münafık kafeste bulunan kuş gibidir.” Kaynaklarda hadis değil, manası güzel olan söz olarak geçmektedir.³¹

Namazın önemi, Kuran ve hadislerde çokça vurgulandığı için adeta dinin ana esası kabul edilmiş ve “Namaz dinin direğidir; onu dosdoğru kılan dinini doğrultmuş olur; onu terk eden de dinini yıkmış olur”³² diye ifade edilmiştir. Edirne Tunca Nehri kenarındaki Sultan II. Beyazıt Camii’ne hadis olarak işlenmişse de³³ hadis kaynaklarında bu şekliyle geçmemektedir.

Topkapı Sarayı Fatih Köşkünde³⁴ yer alan şu hadis, insanların çalışma ve uyku saatlerine denk geldiği için ihmal edilme olasılığı yüksek olan sabah ve ikinci namazlarına devam etmenin faziletini anlatır:

“İki serinlik namazını (sabah ve ikindiye) kılan kimse cennete girer.”³⁵

Yöneticilere bir uyarı olarak Saray’ın kapısına nakşedilmiş olması ise ayrıca üzerinde durmayı hak etmektedir.

Edirne Sultan II. Beyazıt Camii’nde yer alan³⁶ “Her şeyin bir afeti vardır, dinin afeti de namazı terk etmektir” sözü ile “Abdestli olarak ölen şehittir” rivayetleri hadis olarak belirtilmişlerse de bunlar hadis kaynaklarında geçmemektedir.

Bursa Yeşil Caminin duvarına işlenen³⁷ şu hadis ise camilerin sadece ibadet mekanı değil aynı zamanda, zikir, Kuran öğrenme, ilim ve irfanın da mekanı olduğunu gösterir:

“Bir topluluk Allah’ın evlerinden bir evde (cami, mescit) toplanarak Kur’an okur ve onu aralarında müzâkere ederse; üzerlerine huzur iner. Allah’ın rahmeti onları kaplar. Melekler de etraflarını kuşatırlar. Allah onları kendi katındakilerle birlikte anar.”³⁸

Dua ve duanın önemini ifade eden hadislere de mimari yapılarda sıkça rastlanır:

³⁰ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 90.

³¹ Aclûnî, II, 294.

³² Beyhaki, Ebu Bekr ahmed b. Huseyin thk. Muhammed es-Said b. Basyuni Zağlul, *Şuabu'l-İman*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1990, III, 39.

³³ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 425.

³⁴ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 361.

³⁵ Buhari, *Mevakitu's-Salat*, 26

³⁶ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 425.

³⁷ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 155.

³⁸ Muslim, *Zikir ve'd-Dua*, 38.

"Allahım, bütün işlerimizde akıbetimizi güzel yap, dünyada rezil-rüsva olmaktan ve ahiret azabından bizi koru"³⁹ ve "Rükû da Allah Teâlâ'yı ta'zim edin, secde de ise duâ etmeye çalışın! Zira secde halinde duanızın kabul olma ihtimali pek yüksektir"⁴⁰ hadisleri Yeşil Türbe'ye nakşedilen rivayetlerdendir.⁴¹

Kader ve dua ilişkisini anlatan şu rivayet de Bursa Yeşil Cami'ye işlenmiş hadislerdendir⁴²:

"Kader, tedbir ile, sakınmakla değişmez. Fakat duâ, halihazırdaki ve gelecekteki belâlardan korur. Bela iner, dua onun karşısına çıkar ve kıyamete kadar birbirlerini kovalar dururlar."⁴³

Mabetlere ve diğer sanat eserlerine nakşedilen hadisler arasında müminin güzel hasletlerle bezenmesini teşvik eden, çevresine ve diğer insanlara karşı duyarlı olmasını tavsiye edenleri de azımsanmayacak sayıda:

Amellerin makbul olması için ihlasla yapılması gerektiği, Edirne Sultan II. Beyazıt Camii'ne nakşedilen bir hadiste şöyle dile getirilmiştir⁴⁴:

"Ameller niyetlere göredir. Her bir kimse için ancak niyet ettiği şey vardır. Kim ki Allah ve Rasûl'ü için hicret etmişse, onun hicreti Allah'a ve Rasûl'ünedir. Dünyalık bir şey için ya da evleneceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa, onun hicreti de, hicretine sebep olan şeydir."⁴⁵

Kişinin yüceliğinin soy sople değil güzel davranışlarına bağlı olduğunu ifade eden şu hadis ise Topkapı Sarayı Çinili Köşk ahşap kapı üzerine nakşedilmiştir⁴⁶:

"Ameli kendisini geride bırakan kimseyi, nesebi ileri götüremez."⁴⁷

İnsanların haklarına riayet etmeyi, onları sevmeyi, maddi ve manevi haklarını korumayı dile getiren hadislerin de mabetlere sıkça işlendiği görülür:

"Allah, insanlara merhamet etmeyene merhamet etmez."⁴⁸

"Adaleti gözetenler, kıyamet gününde nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklardır."⁴⁹

³⁹ Ahhmed b. Hanbel, *Musned*, IV, 181.

⁴⁰ Muslim, *Salat*, 207.

⁴¹ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 174.

⁴² Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 155.

⁴³ Hakim, *el-Mustedrek*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1990, I, 669.

⁴⁴ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 455.

⁴⁵ Buhari, *İman*, 41.

⁴⁶ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 361.

⁴⁷ Muslim, *Zikr ve'd-Dua*, 38.

⁴⁸ Buhari, *Tevhid*, 2.

⁴⁹ Muslim, *İmare*, 18.

Anne baba haklarının gözetilmesini öğütleyen hadisler de mimari eserlerde çokça yer alan hadislerdendir:

“Babanın evladına duası, Peygamber’in ümmetine duası gibidir.”⁵⁰

“Rabbinin rızası, ana babanın razı edilmesindedir. Rabbinin gazab ve hışmı ise ana babanın gazaplanması ve hışmındadır.”⁵¹

Komşu hakkına riayet, misafir ve yolculara ikramda bulunma, Allah’a ve ahiret gününe inanmanın bir sonucu olarak gösterilmiştir:

"Allah'a ve ahiret gününe inanan kişi, komşusuna cömertçe davranır. Allah'a ve ahiret gününe inanan kişi misafirin ikramını iyi yapar." (Biri atılarak) "Ey Allah'ın Resulü! Misafire verilecek ikram nedir?" dedi. Efendimiz buyurdular ki: " Misafirlik üç gün ve misafirin (en iyi şekilde) ağırlanması bir gün bir gecedir. Bundan fazlası ev sahibinin misafirine sadakasıdır. Allah'a ve ahiret gününe inanan kişi iyi ve yararlı sözler söylesin ya da sussun."⁵²

"Her kim Allah'a ve ahiret gününe imân ediyorsa, komşusunu rahatsız edecek davranışlardan uzak dursun."⁵³

Toplumda yaygın ahlaki zaafılardan olan koğuculuğun, insanların arasını bozmak için söz taşımanın sakıncalarına vurgu yapan hadisler de, mabetlere sıkça nakşedilmiştir:

“Koğucu cennete girmeyecektir.”⁵⁴

Ana-baba, komşu ve misafir hakkına riayet etme, insanların arasını bozan davranışlardan uzak durma gibi tavsiye ve uyarıların yanı sıra toplumsal barışı sağlama ve cenneti hak etmek için yapılması gerekenler, Amasya Beyazıd Paşa camiine nakşedilen⁵⁵ bir hadiste şöyle dile getirilmiştir:

“Ey İnsanlar! Selam'ı aranızda yaygınlaştırmız, yemek yediriniz. İnsanlar uykuda iken namaz kılmız ki selametle Cennete giresiniz.”⁵⁶

Bursa Yeşil Camii hadis metinleri açısından en zengin olan camilerdendir.⁵⁷ Bu camiye nakşedilen hadislerden bazıları da şöyledir:

“Bir mü'min, aç bir mü'mini doyurursa Allah o kimseyi Cennet meyvele-riyle doyuracaktır, Yine bir mü'min, susuz kalan bir mü'mine bir şeyler içirip

⁵⁰ Ebu Şuca' ed-Deylemi, *el-Firdevs bi me'suri'l-hitab*, thk. es-Said b. Beysuni Zağlul, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1986,II, 212.

⁵¹ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, es-Sunen, thk Ahmed Muhammed Şakir, (ofset bs.) İstanbul: Çağrı Yayınları 1981, Kitabı'l-Birr ve's-Sıla, 3.

⁵² Buhari, Edeb, 31.

⁵³ Buhari, Edeb, 31.

⁵⁴ Muslim, İman, 168.

⁵⁵ Tüfekçiöğlü, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 117.

⁵⁶ Benzer lafızlarla Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyâme, 42, (No: 1855)

⁵⁷ Tüfekçiöğlü, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 136.

susuzluğunu giderirse Allah kıyamette en güzel meşrubattan olan "Rahık-ı Mahtûm"dan içirecektir. Aynı şekilde bir mü'min, ihtiyacı olan bir mü'mine bir elbise giydirirse Allah ta ona cennetin yeşil elbiselerinden giydirir."⁵⁸

"Sadaka veriniz. Çünkü size öyle bir zaman gelir ki, kişi o sırada sadakasıyla yürür de onu kabul edecek bir kimse bulamaz. (Sadaka verilmek istenilen) her kişi: Bu sadakayı dün getirseydin, onu kabul ederdim. Fakat bugün benim bu sadakaya ihtiyacım yoktur, der."⁵⁹

«Helâlden verilmiş hiçbir sadaka yoktur ki -zaten Allah helâlden başkasını kabul buyurmaz- Allah o sadakayı rızası ile kabul buyurmuş olmasın. Bir hurma tanesinden ibaret olsa bile bu sadaka Rahmân'ın katında, sizden birinizin tayını yahut deve yavrusunu büyüttüğü gibi büyür, hattâ dağdan daha büyük olur.»⁶⁰

"İnsanın sıhhatli iken verdiği bir dirhem sadaka, ölürken yüz dirhem sadaka vermesinden daha hayırlıdır."⁶¹

"Cömertlik imandandır"⁶² ve "Cennet cömertler yurdudur"⁶³ rivayetleri de bu bağlamda mimari eserlerde zikredilmişlerdir. Zayıf ve mevzu hadislerden iseler de⁶⁴ anlam açısından yanlış değildirler.

Mimari eserlerde dünyanın geçiciliğini ve değersizliğini vurgulayan sözler de hadis diye sıklıkla kullanılmıştır. Zühd ve tasavvuf hayatının bu dönemdeki yaygınlığını gösteren bu rivayetlerin anlamı doğru olsa bile, hemen tamamı zayıf ya da mevzudur:

"Dünya bir saattir (geçicidir), onu itaat ile geçir"⁶⁵; "Dünya ahiretin tarlasıdır"⁶⁶; "Dünya ahiretin köprüsüdür; üzerinden geçiniz, tamirine bakmayınız."⁶⁷; "Dünya bir leş gibidir, talibi (onu koklayan) köpeklerdir."⁶⁸ Aynı şekilde dünyada iken hesabımızı iyi yapmamız gerektiğini anlatan "Hesaba çekil-

⁵⁸ Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyâme, 18.

⁵⁹ Buhari, Zekat, 9.

⁶⁰ Muslim, Zekat, 63

⁶¹ Benzer lafızlarla Nureddin el-Heysemi, *Mevaridu'z-Zem'an ila zevaidi İbn Hibban*, Beyrut: Daru Sikafeti'l-Arabiyye 1990, I, 210.

⁶² Ali el-Mutteki, *Kenzu'l-ummal fi suneni'l-akvali ve'l-ef'al*, VI, 393, H. No: 16217.

⁶³ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, 185,

⁶⁴ Aclûnî, I, 337

⁶⁵ Aclûnî, I, 416.

⁶⁶ Aclûnî, I, 495. Hadis olduğu sabit değildir.

⁶⁷ ed-Deylemi, II, 228. Kaynaklarda Hz. İsa'nın sözü olarak geçmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, *Kitabu Uyuni'l-Ahbar*, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısrıyye 1930, II, 328.

⁶⁸ Hadis olduğu sabit değildir. Bkz. Aclûnî, I, 409.

meden önce kendinizi hesaba çekin” ifadesi, Bursa Yeşil Cami’ye hadis olarak nakşedilmişse de⁶⁹ Tirmizi’de, Hz. Ömer’in sözü olarak rivayet edilmiştir.⁷⁰

“Hayır, tam yapınca hayır olur”, “Hayra sebep olan onu yapan gibidir”, “Dünya fena yurdu, ahiret beka yurdudur” gibi sözler de Yeşil Cami’ye hadis olarak nakşedilmiştir.

2. Eğitim Mekanlarında Anıtlanan Hadisler

İslam tarihinde eğitim kurumlarına özel bir önem verilmiştir. İster camiye bitişik bir mekan olsun ister cami içinde olsun İslam medeniyetinde, ilim ve ibadet, cami ve medrese hep yan yana olmuştur. Bu anlayışın bir sonucu olarak ilimsiz ibadet ya da ibadetsiz ilim hiçbir zaman makbul görülmemiştir. Eğitim ve öğretim önceleri cami içinde ders halkaları şeklinde başlamış, giderek medrese, mektep gibi müstakil mekanlara taşınmıştır. Camilerdeki ders halkalarının en önemli konusu hadis olmuştur. Hadis öğretimi yaygın bir şekilde cami ve medreselerde sürdürülmekle beraber, zamanla sadece bu işe tahsis edilmiş kurumlar olan daru’l-hadisler (Hadis Fakülteleri) taşınmıştır. Bu kurumlara nakşedilen hadislerin sayısı da az değildir:

Konya Karatay Medresesini (649/1251) süsleyen yazıların tamamı hadis metinlerinden oluşmaktadır. Bu hadisler Şihabu’l-Ahbar’ın 1-22 hadisleridir.⁷¹ Kayseri Sahibiye Medresesi (690/1291) Sivas Büruciye Medresesi (670/1272), Çifte Minareli Medrese (688/1290) ve Gök Medrese (670/1272) gibi yapılar hadisi şerif metinleriyle süslenmiştir.⁷²

Medrese, kütüphane, dergah gibi yapılara nakşedilen hadislerden bazıları şöyledir:

“Kim ilim elde etmek için bir yol tutarsa Allah ta onu Cennetine giden yola iletir. Melekler ilim taliplerine kanatlarını gererler. Alimin bağışlanması için göktekiler ve yerdekiler hatta denizdeki balıklar bile Allah’a yalvarırlar.”⁷³ Hadisiyle ilme teşvik edilmiş, ilim taliplerinin nasıl erdemli bir yola çıktığı tasvir edilmiştir.

⁶⁹ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 136.

⁷⁰ Tirmizi, *Sıfatu’l-Kıyâme*, 25.

⁷¹ Yardım, *Şihabu’l-Ahbar Tercümesi*, s. 12-13.

⁷² Yardım, *Şihabu’l-Ahbar Tercümesi*, 13.

⁷³ Tirmizi, *İlim*, 19

Merzifon'daki Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nin kitabesini süsleyen⁷⁴ bir hadiste ilim öğrenenlerin, ibadetle meşgul olanlara üstünlüğü şöyle dile getirilmiştir:

“Alimin, cahillikle ibadet eden bir kimseye karşı üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.”⁷⁵

Yine aynı medresenin duvarlarına şu hadisler de nakşedilmişlerdir:

“Allah kime hayır dilerse, dini konularda onu bilgili ve anlayışlı kılar.”⁷⁶

“Alimin abide üstünlüğü, benim, sizin en aşağı mertebede olanınıza olan üstünlüğüm gibidir.”⁷⁷

“Alimler peygamberlerin varisleridirler. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim ilimden nasibini alırsa çok büyük hayırlara kavuşmuş olur.”⁷⁸

Hız. Peygamber'e ait olduğu sabit değilse de⁷⁹ Müslümanların ilim anlayışına yön vermiş meşhur sözlerden olan “İlim Çinde de olsa arayınız” rivayeti de Bursa İnegöl'deki İshak Paşa Medresesi'nin (887/1482) kitabesini süslemektedir.⁸⁰

Sivas Buruciye Medresesi, Karaman Hatuniye Medresesi ve Afyon Yakup b. Yusuf Medresesi kitabelerinde yer alan⁸¹ “İlim tahsil etmek her Müslüman'a farzdır”⁸² hadisi İslam'da eğitim ve öğretimin yaş, sınıf ve cinsiyet farkı gözeltilemeksizin her Müslüman için zorunlu olduğunu ifade etmektedir.

3. Türbeler, Kabirlerde Anıtlaşan Hadisler:

Ahret hayatının başlangıcı ve ilk durağı olması nedeniyle ölüm ve ölümlle ilgili duygular, kaygılar, rahmet ve dua ifadeleri hadislerde sıkça dile getirilmiştir. Bu hadislerin ya da bunlardan esinlenmiş ifadelerin Anadolu'daki mezar taşlarına veya türbelere sıklıkla olmaşa da kazındığı görülmektedir. Mezar taşlarına yazı yazma geleneği İslam'ın ilk dönemlerinde bulunmamakla birlikte özellikle Anadolu'daki mezar taşlarında çoğu dua ve rahmet dileklerini ifade

⁷⁴ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 125.

⁷⁵ Tirmizi, *İlim*, 19

⁷⁶ Tirmizi, *İlim*, 1.

⁷⁷ Tirmizi, *İlim*, 19.

⁷⁸ Tirmizi, *İlim*, 19.

⁷⁹ Bkz. Aclûnî, I, 138.

⁸⁰ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 384.

⁸¹ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 59.

⁸² İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

eden ibarelerin yazılması muhtemelen Türklerin İslam öncesi inançlarından kaynaklanmıştır. Dua ve rahmet dilekleri dışında mezar taşlarına sıklıkla kazınan ifadeler “Baki, yaratıcı, diri olan Allah’tır” gibi anlamlara gelen “Hüve’l-Hayyü’l-Baki, Hüve’l-Hallakü’l-Baki, Hüve’l-Kayyum, Hüve’l-Hayy, Hüve’l-Baki”⁸³ gibi ibarelerdir.

Bunların dışında az da olsa hadis nakşedilen kümbet ve türbeler de vardır. Mesela;

Çelebi Sultan Mehmed adına yaptırılan Yeşil Türbe’nin dış bordüründe şu hadis nakşedilmiştir:

“Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Bazı sebeplerden dolayı size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamış idim. Şimdi Muhammed’e annesinin kabrini ziyaret etme izni verildi, sizler de kabirleri ziyaret ediniz, çünkü kabir ziyareti ahireti hatırlatır.”⁸⁴

Yine aynı türbeye “İşlerde acze düşüp kararsız kaldığınız zaman, kabir ehlinde yardım isteyiniz!”⁸⁵; “Mümin her iki dünyada da diridir”⁸⁶ sözleri de hadis olarak kazınmışlardır.⁸⁷

⁸³ Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, s. 335–336.

⁸⁴ Tirmizi, *Cenaiz*, 60.

⁸⁵ *Aclûnî*, I, 85’de geçen bu rivayet için Zekeriya Güler’in şu değerlendirmesini özetleyerek aktarmak uygun olacaktır:

“*Aclûnî* (v. 1162/1748) bu rivâyet için, ‘İbn Kemal Paşa’nın el-Erbaîn adlı eserinde böyledir’ diyerek haberi eserinde zikretmekle yetinmiş bulunmaktadır. İbn Kemal Paşa (v. 940/1533), kaynak gösterilen kendi eserinde üçüncü hadis olarak söz konusu rivayeti zikretmektedir. El-malîlî (v. 1361/1942) da, aynı kaynağa atıfta bulunmakla birlikte, söz konusu rivâyet üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “... Bu hadis şâyi’ olmakla beraber lafzının sıhhati tesbit edilememiştir.

İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve Âlûsî (v. 1270/1853) gibi alimler, hadisin mevzû olduğunu söylemişlerdir. Ali el-Kârî (v.1014/1605) de, “denildi ki” (kîle) diyerek haberi sîğa-i temrîz ile zikretmiştir.

Leknevî’ye göre ise (v. 1304/1886), “Mezkur söz hadis değil, mevzû bir haberdir. Bunun tevcihi (sözü söyleyenin kastettiği mâna ve maksat) şunlardan biri olmalıdır diyerek yaptığı yorumlardan onun, “kabir ehlini vesile kılarak Allah’tan istemek” mânasındaki tevessülü kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Teymiyye, Âlûsî ve Leknevî’nin de ifade ettikleri üzere, bahse konu olan rivâyetin mevzû olduğu açıktır. Rivâyetin, İbn Kemal Paşa tarafından -tahrici yapılmadığı halde- hadis olarak telakki edilmesi bir kıymet ifade etmemelidir. Çünkü, İbn Kemal Paşa (v. 940/1533), kelâm, mantık, fıkıh, usûl gibi dirâyet ilimlerine gösterdiği ihtimamı, rivâyet ilimlerine pek gösterememiştir. Zekeriya Güler, “Vesile Ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *Tasavvuf Dergisi*, 4 (2003), sy.10, s. 81–82.

⁸⁶ Hadis olarak kaynaklarda geçmemektedir.

⁸⁷ Tüfekçioğlu, *Osmanlı Mimarisinde Yazı*, s. 174.

Bursa'da Orhan Gazi türbesinin yanındaki bir mezarın mermer kitabesinde,

“Kim gurbette ölürse şehittir” ifadesi hadis olarak yer almıştır.⁸⁸

“Dua müminin silahıdır”⁸⁹ rivayeti ise Mevlana türbesine nakşedilmiştir.⁹⁰

Konya Sahib Ata (682/1283) türbesinin kemeri ile Sahib Ata'nın çini sandukası (684/1285) hadis metinleri ile süslenmiştir.⁹¹

Ahlat'ta, Bogatay Aka Şirin Hatun kümbeti üzerinde şu hadis yer alır:⁹²

“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”⁹³

Gevaş Halime Hatun kümbetinde ise “Malı uğruna öldürülen şehittir”⁹⁴ ifadesi yer almaktadır.⁹⁵

Şüphesiz kültürümüzü şekillendiren hadisler sadece cami, medrese ve türbelere kazınanlarla sınırlı değildir. Sözlü ve yazılı kültürümüzün vazgeçilmez bir parçası olan “Maşâllah” ifadesi, maddi ve manevi kültürümüze vurulmuş bir tevhid damgası niteliğindedir. Bu ifade Kehf Suresi 39. ayetindeki “Allah'ın dilediği olur” ifadesinden mülhem olabileceği gibi, “Allah'ın dediği olur, dilemediği de olmaz.”⁹⁶ Hadisin kısaltılmış bir hali de olabilir.

Kastamonu Daru'ş-Şifa'sı, Tokat Halef Sultan Zaviyesi imareti de hadis ihtiva eden inşa kitabelerine⁹⁷ bakılırsa hadisin ruhundan esinlenerek yapıldıklarını söylemek mümkündür.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hadis ve sünnet Müslümanlar arasındaki kültür ve düşünce birliğini, ortak hayat tarzını sağlamasının yanında onların bedii ve mimari zevkini de tayin ederek kültür ve medeniyetimizin bir parçası haline gelmiştir. İslam medeniyetinin temel kurumlarının oluşmasında hadis ve sünnet belirleyici bir rol oynamıştır.

⁸⁸ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, 92, 285. Hadis olduğu sabit değildir.

⁸⁹ Hakim, *Mustedrek*, I, 492.

⁹⁰ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 54.

⁹¹ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 18.

⁹² Güneş, *agt.* s. 62

⁹³ Muslim, *Zühd ve Rekâik*, 1.

⁹⁴ Musned, II, 221.

⁹⁵ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 90.

⁹⁶ Ebu Davud, Suleyman b. Eş'as, *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981, Edeb, 110. ما شاء الله

كان وما لم يشأ لم يكن

⁹⁷ Yardım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, s. 18.

İslam kültür ve medeniyetine ruh veren temel hadislerin başında ise, 'sadaka-i cariye' (yararı devamlı olan, kamu yararına verilen sadaka) hadisi gelmiştir:

"İnsan ölünce üç şey dışında amelî kesilir. Sadaka-i cariye, faydalanan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat."⁹⁸

Buna ek olarak "Her kim bir hayra delâlet ederse ona da hayrı yapanın ecri kadar ecir verilir." "İyilik, tam yapılıncaya iyilik olur." "insanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır" rivayetlerini de insanları hayır yapmaya teşvik eden, dolayısıyla topluma faydası olan kurumlara ruh veren temel hadisler arasında saymak mümkündür.

Toplumdaki hayır kurumlarının çoğunun hadislerdeki teşvikler sonucu yapıldığı söylenebilir de, doğrudan hadisteki teşvikle irtibatlandırılabilir ilk sıralardaki eserler cami ve mescitlerdir. "Her kim Allah'ın rızâsını talep ederek bir mescit bina ederse Allah da ona cennette bir köşk inşa eder." hadisinde, cami yapımının açıkça teşvik edilmiş olması, Müslümanları adeta cami yapma yarışına sokmuştur. Ancak hadislerde isim olarak zikredilmese de medrese, han, çeşme, hastane, imarethane, kütüphane gibi vakıf eserler de sünnetin ruhundan beslenmiş, hadis damgasını taşıyan yapılardır.

Hadisler bir yandan mimari eserlere ruh verirken, diğer taraftan da taşıdıkları Nebevi mesajları bu eserler aracılığıyla halka iletmişlerdir. Mimari eserlere hak edilmiş Nebevi mesajlar Allah'a iman, onu zikretmek ve ona itaat etmek, hayır yapma, hayra teşvik, hayra vesile olma, mescid yapma, namaz kılmak, dua etmek, tövbe etmek, insanlara faydalı olmak, selamlaşmak, Sadaka vermek, ilimle uğraşmak ve ilmi yaymak, iyi insan yetiştirmek, adaleti gözetmek, anne – babaya iyilik yapmak, toplumdaki ihtiyaç sahiplerini gözetmek, merhametli olmak, cömert olmak ve ihsan sahibi olmak, komşu hakkına riayet etmek, misafire ikramda bulunmak, yemek yedirmek, selâmı yaygınlaştırmak, yoksulları gözetmek, cömert olmak gibi temaları işlemişlerdir. Bir çok mimari eserdeki yazı kuşağında ölümü ve ahiret hayatını hatırlatan, dünyanın fânî olduğunu, ahiretin ebedî olduğunu hatırlatan hadisler de vardır.

Bu hadisler, insanların rahatça görebileceği mekanlara ve rahatça okuyabileceği bir yazı türüyle işlenmişlerdir. Makili, tezyini, kufi türleri de kullanılmışsa da çoğu zaman bunların en rahat görülebileni olan celi sülüs tarzı kullanılmıştır. Divriği Kale Camii (576/1180) örneğinde olduğu gibi hadis nakşedilen mimari eser, hadis açısından tahrif edilmesi çok zor olan birer

⁹⁸ Muslim, Vasiyye, 14.

vesika hükmüne geçmiştir. Kullanılan yazı türü de gerek süsleme gerekse işlev açısından sanat tarihi ve diğer alanlar için önemli bir malzeme niteliğindedir.

Bursa, Edirne, Konya, Amasya gibi ilk dönem ilim ve kültür şehirlerindeki camilerinin daha yoğun olarak hadisle bezendiği görülmektedir. Bu durum o dönemde hadis eğitiminin yaygınlığını gösterdiği gibi, Osmanlı'nın kuruluş felsefesinde hadisin yerini de göstermektedir.

Arapça metinleri halkın anlamadığı düşünülebilirse de, aslında bunların dolaylı olarak halka hitap ettiğini vurgulamak gerekir. Çünkü o dönemde okuma yazma yaygın olmadığı için halk, ihtiyaç duyduğu bilgilerin çoğunu din bilginlerinden alıyordu. Dolayısıyla bu hadisler de vaizler, imamlar gibi işin uzmanları vasıtasıyla halka ulaştırılmıştır. Sonuçta mesajın muhatabı, dil açısından olmasa bile muhteva açısından halktır. Bu hadislerin çoğunun halk arasında bugün bile biliniyor olması, yaygın eğitim vasıtasıyla hadis öğretmenin daha kalıcı olduğunu göstermektedir.

Camilere nakşedilen hadisler, yapıldığı dönemin hadis kültürü hakkında da bilgi vermektedir. Büyük ölçüde sıhhat açısından ilk sıralarda yer almayan kaynaklardaki hadisler kullanılmıştır. Özellikle Selçuklular ve beylikler devri mimari eserlerinde kullanılmış 200'ü aşkın hadisin tamamının *Şihabu'l-Ahbar* adlı eserden alındığı tespit edilmiştir.⁹⁹ Burada iki ihtimal söz konusudur: Birincisi o dönemdeki hadis eğitiminde adı geçen eser yaygın olarak kullanılmaktaydı. İkinci ihtimal ise bu eserde yer alan hadislerin kısa, özlü, kolay hatırlanabilecek flaş mesajları ihtiva etmesinden dolayı seçilmiş olmasıdır.

Sıhhat açısından bakıldığında mimari eserlerde yer alan hadisler içerisinde çok sayıda sahih hadis de bulunmakla birlikte maalesef azımsanmayacak sayıda zayıf hatta uydurma hadis de bulunmaktadır. Gerçi bunların ihtiva ettiği mesajlar sonuçta İslam'ın özüne aykırı değil, ancak bu durum onların hadis olarak gösterilmelerini meşrulaştırmaz. Özellikle başlarına "Kale'n-Nebi, Kale Rasulullah (s.a.v.) eklenerek kesinlik ifade eden bir formla aktarılması, hadis tekniği açısından kabul edilemez bir hatadır. Her ne kadar amellerin fazileti, iyilikleri teşvik babında bazı alimlerin ilk devirlerden beri zayıf hadisleri kullanmakta mahzur görmedikleri biliniyorsa da,¹⁰⁰ zayıf hadislerin- bu örneklerde görüldüğü üzere- zamanla halk nezdinde dinin esaslı mesajlarından biri haline

⁹⁹ Hz. Peygamber'in tavsiye, adab-ı muaşeret, meviza ve darb-ı mesellere dair hikmetli sözlerinden bir demet ihtiva eden *Şihabu'l-Ahbar*, H. 5. yüzyılın hadis, tarih ve edebiyatçılarından Muhammed b. Selame el-Kuzai'ye (454-1062) aittir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Yarıdım, *Şihabu'l-Ahbar Tercümesi*, 281-282.

¹⁰⁰ Hatiboğlu, Mehmed Said, *Şerefu Ashabi'l-Hadis* mukaddimesi, 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 1991, s. 13.

gelebileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Dünyanın değersizliğini ve ondan uzaklaşmayı tavsiye eden rivayetler gibi.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Mimari eserlere hakkedilen, hüsnü hat levhalarını süsleyen sözler, bazen hadisin tamamı, bazen bir parçası, bazen de Hz. Peygamber'in hadislerinden süzülen bir düşüncenin veciz bir ifadesidir. Bu metinler, çoğunlukla ferdi ve sosyal problemleri çözmeyi hedefleyen, güzel hasletlerle bezenmeyi tavsiye eden mesajlar ihtiva etmektedir. İslam ahlakının temelini oluşturan hadislerden süzülen bu değerler, halkın bedeninde eyleme dönüşmüş, pek çok güzel davranışa da kaynaklık etmiştir. Kültürümüzün genetik kodlarını oluşturan iman, ibadet, nezaket, tevekkül, merhamet, sabır, tefekkür, sadakat, dua, kanaat, yardımlaşma, iyilik yapma gibi bugün artık kaybettiğimiz değerlerimizin nüvesini, çoğunlukla bu tür hadislerin oluşturduğu görülmektedir. Sünnetten beslenen bu değerlerin çoğu, zamanla kültürümüzün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak toplumda hadis kültürünün zayıflamasına, iletişim araçlarının değişmesine paralel olarak bu değerler de zayıflamıştır. Zamanında bu değerlere kaynaklık etmiş ve camilere işlenmiş olan hadis metinleri ise, halk için artık tezyinat malzemesi olmaktan öte bir anlam ifade etmez olmuşlardır. Sünnet kültürünü halka aktarmak ve bu değerleri yeniden diriltmek için, sahih hadislerin anlaşılır bir dille ve uygun iletişim araçlarıyla yeniden topluma sunulması gerekir. Ayrıca uygun yer, uygun zaman ve uygun mesajların seçimine de dikkat edilmelidir.